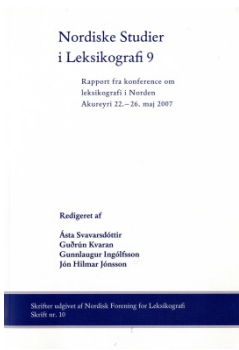

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Fraseologiske enheders indplacering i Jysk Ordbog	
Forfatter:	Torben Arboe	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 9, 2008, s. 1-18 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

TORBEN ARBOE

Fraseologiske enheders indplacering i Jysk Ordbog

The topic is presented within a framework of relevant overview schemata in Lüger 1999 and on the basis of especially the latest published parts of the Jutlandic Dictionary (www.jyskordbog.dk), from HA- to HU-. Comments are made as to the terminological discussion of e.g. “phraseologisms”, “phrasemes”: they may be used as terms not only for units below sentence-level, but also for idioms with sentence-structure (cf. chapters 2–3). Particular attention is drawn to “one-word-phrasemes” (juxtapositions, chap. 2.3), and to “phraseme-lemmas”, i.e. lemmas created just to account for a special phraseme (chap. 4). Concludingly, the microstructures of very large articles (nouns and verbs) are inspected as to the precise placing of the large amount of set phrases (chap. 5).

1. Indledning

I *Jysk Ordbog*, www.jyskordbog.dk, skelner vi for det fraseologiske stofs vedkommende grundlæggende mellem FASTE FORBINDELSER og TALEMÅDER. I princippet medtages alle forbindelser, der ud fra materialet må betegnes som faste, for at ordenes grammatiske brug kan blive belyst så fuldstændigt som muligt. Også mange af de forbindelser, der kendes fra rigsmål, nævnes, men behandles ikke indgående. For talemåderne er vi ikke forpligtet til at medtage alle, da vi ved mange ord har en mængde talemåder, hvoraf mange er velkendte fra rigsmål; her præsenterer vi først og fremmest de, der er jyske eller især jyske. Vi har en forpligtelse til at angive udbredelsesområdet, i det mindste omtrentligt, for både de faste forbindelser og de talemåder, vi bringer. Vi har tidligere skelnet mellem ordsprog og talemåder, men det viste sig for besværligt, usikkert og tidkrævende i praksis, så vi placerer nu ordsprog blandt talemåderne.

Men inden jeg går nærmere ind på indplaceringen af faste forbindelser og talemåder i ordbogens mikrostruktur, i de enkelte artikler, vil jeg som ramme om emnet gennemgå en oversigt over de forskellige typer af fraseologiske enheder. Oversigten stammer fra Lüger 1999 og bygger på Lügers disputats et par år tidligere; den omfatter ganske vist flere fraseologiske størrelser, end vi finder i *Jysk Ordbog*, men giver det bedste overblik, jeg hidtil har set, over fraseologiske enheders “placering” i forhold til hinanden. Det samlede oversigtsskema ses som figur 1; det ses, at i det grundlæggende “koordinatsystem” er FLERLEDDETHED afsat som dimension ud ad x-aksen, FASTHED tilsvarende som dimension ud ad y-aksen. Af tryktekniske grunde vises her ikke totalskemaet med betegnelser for alle de fraseologiske enheder, men kun de mest overordnede størrelser; de øvrige enheder og termer vises på fig. 2–4.

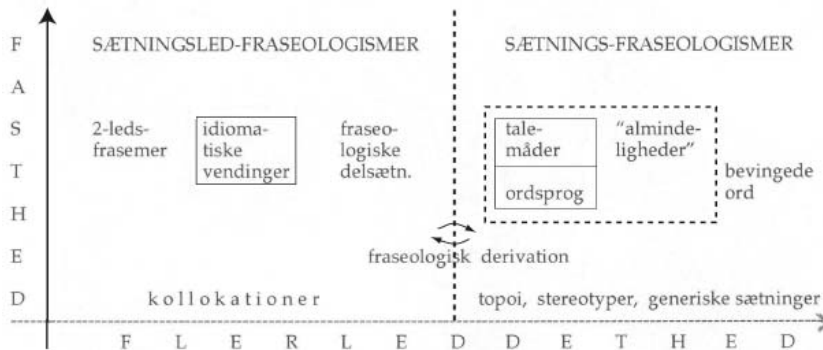

Fig. 1: Fraseologiske enheder: kerneområder og enkelte randområder. Oversigt ud fra Lüger (1999) p. 49ff., 129ff.

Betegnelserne SÆTNINGSLEDS-FRASEOLOGISMER og SÆTNINGS-FRASEOLOGISMER afspejler Lügers “satzgliedwertige Phraseologismen” hhv. “satzwertige Phraseologismen”. Men jeg har ikke dermed lagt mig fast på betegnelsen fraseologisme frem for frasem; jeg bruger de to ord som (næsten) synonyme.¹ Lügers betegnelser “satzgliedwertige” og “satzwertige” ville i direkte oversættelse hedde “sætningsledsværdige” og “sætningsværdige”; men denne teoretiske præcisering med “-værdig” er næppe nødvendig i ordbogssammenhæng. Hvis en fraseologisme i et ekscerpt fra en kilde faktisk optræder som et sætningsled, må den uden videre kunne betegnes som blot sætningsledsfraseologisme eller sætningsledsfrasem. Tilsvarende kan hele sætninger, der optræder som fraseologismer, betegnes som sætningsfraseologisme eller sætningsfrasem. Her ligger i øvrigt et terminologisk stridspunkt: kan faste udtryk på sætningsniveau i det hele taget kaldes fraseologismer hhv. frasemer, eller bør disse termer forbeholdes faste udtryk *under* sætningsniveau, altså sætningsled? Efter min mening må også faste udtryk på sætningsniveau betegnes som fraseologismer (ellers ville jeg ikke tage Lügers skemaer som udgangspunkt for min beskrivelse); dermed hører talemåder, ordsprog mv. ind under kategorien fraseologismer. De kan ses som FRASEOLOGISMER I VIDERE BETYDNING; tilsvarende kan faste udtryk under sætningsniveau betragtes som FRASEOLOGISMER I SNÆVRERE BETYDNING.²

1 De fraseologiske enheder kan også blot kaldes FRASER (jf. Brink 2006: 43), da der ikke er tale om et systematisk skel frase – frasem på linje med distinktionen morf - morfem, fon - fonem og lign. Hos Falster Jakobsen (2005a,b) bruges udelukkende termen “frasem”; Almind og Bergenholtz (2007) benytter “frasem” og “fraseologisme” som ensbetydende (f.eks. p.25). I den germanske forskningsretning er “Phraseologismus” den mest anvendte term, men Burger et al. (2007: 3,12) plæderer for, at man gør “Phrasem” hhv. engelsk “phrase” til den knæsatte betegnelse for fraseologisme i *snævrere betydning* (jf. note 3) — med “set phrase” som engelsk ækivalent.

2 Men også her findes terminologisk forskellig praksis. Skellet mellem *snævrere betydning* og *videre betydning* blev vist indført af Pilz (1981: 21ff.), men mere præcist fastlagt

Som det fremgår, er de i skemaet nævnte sætningsledsfraseologismer oftest af typen KOLLOKATION, der her kort kan defineres som “fast ordfølge”.³ Ved sætningsfraseologismer benytter man sig af videre kategorier, især kendt fra retorikken. TOPOI (plur. af græsk TOPOS, ‘sted’) er sætninger, hvor almen viden udtrykkes; STEREOTYPER er sætninger, der udtrykker gængse vurderinger, fordomme mv., og GENERISKE SÆTNINGER giver generelle udsagn uden inddragelse af eventuelle forbehold. Også disse termer kan diskuteres, og deres præcise indhold er i litteraturen blevet defineret meget forskelligt, afhængigt af formålet med brugen af dem. Men de kan i hvert fald tjene som orienteringspunkter her.⁴

2. Fraseologiske enheder på sætningsledsniveau

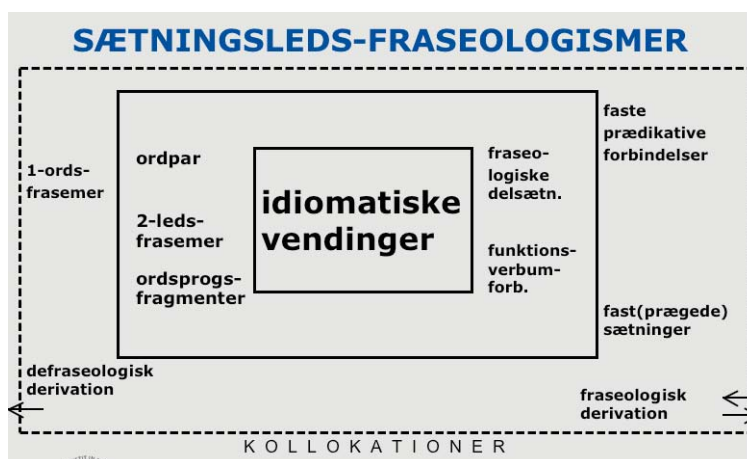

Fig. 2. Sætningsleds-fraseologismer.

af Burger et al. (1982: 1), hvor “fraseologisme” blev defineret som en flerordsenhed eller forbindelse, der 1) ikke kan forklares fuldt ud via forbindelsens “syntaktiske og semantiske regulariteter”, og som 2) bruges på lignende måde som et leksem. Hvis både 1) og 2) er opfyldt, er der tale om en “fraseologisme i snævrere betydning”, hvorimod en “fraseologisme i videre betydning” foreligger, hvis kun 2) er opfyldt (jf. Burger 2003: 32). I den videre betydning kræves altså ikke nogen egentlig uklarhed i flerordsenheden, men blot, at forbindelsen hos brugeren aktiveres ligesom et leksem. Det må betyde, at ordsprog og talemåder på sætningsniveau kan medregnes som “fraseologismer i videre betydning”. Hos Lüger diskuteres denne del af definitionen yderligere (1999: 38ff). En kort historisk opsummering og en redegørelse for de nu mest udbredte betydninger af de to begreber foreligger hos Farø (2005: 14f.) og Burger (2005: 24ff).

3 Kollokation er som term blevet defineret på forskellig vis, afhængig af forskernes tilgang til fraseologien, jf. opsummeringer hos Svensén (2004: 206ff.) og Brasch (2005: 98ff.) I det følgende bruges termen som overbegreb for idiomatiske vendinger og de øvrige enheder inden for den stiplede ramme i fig. 2.

4 Nærmere omtale hos Lüger: “verbal fixierte Topoi” (1999: 98ff.), verbale stereotyper (1999: 59ff.) og “Generizität” (1999: 91ff.) En udførlig behandling af generiske sætningers roller i tekster findes i Falster Jakobsen 2005a.

2.1 Idiomatiske vendinger

I fig. 2 er de IDIOMATISKE VENDINGER sat i centrum, altså vendinger eller faste forbindelser, der har en overført betydning. Lüger nævner (1999: 48) eksempler, der på dansk svarer til *have en høj stjerne hos nogen* ('bei jemandem einen Stein im Brett haben'), *være tredje hjul til en gig* ('das fünfte Rad am Wagen sein'), *granske hjerte og nyrer* ('jemandem auf Herz und Nieren prüfen').⁵ I den del af *Jysk Ordbogs* redaktion, jeg har hentet eksempler fra, nemlig HA–HU, optræder de nævnte idiommer med ordene *hjul* og *hjerte* ikke. De idiomatiske forbindelser, der er medtaget i *Jysk Ordbog*, kan for *hjul*'s vedkommende ses i bilag 1, f.eks. *sætte de høje hjul 'for*,⁶ dvs. sætte dem forrest, hvilket betegner at gøre tingene på en forkert eller overlegen måde, idet de høje hjul var baghjulene på de gammeldags vogne.

2.2 Øvrige kollokationer

Blandt de næste fraseologismer i skemaet vil jeg først omtale de to betegnelser til højre i den stiplede ramme, dernæst de tre til venstre i rammen. Som eksempel på FRASEOLOGISKE DELSÆTNINGER nævner Lüger idiommet *jemandem zeigen, was eine Harke ist*, der på dansk kan betyde 'få krammet på', 'lære på hårdhændet måde'. Det er jo et i hvert fald delvist idiomatisk udtryk; dette illustrerer udmærket, at der i disse skemaer må regnes med uskarpe grænser og glidende overgange, idet udtrykket også kan henregnes til de idiomatiske vendinger.

Forbindelser med FUNKTIONSVERBER (på tysk "Funktionsverbgefüge"), f.eks. *træffe beslutning om*, tilhører især skriftsproget, oprindeligt vel især kancellistilen, og vi har relativt få af dem i dialekterne, der jo er talesprog.

Med ORDPAR, også kaldet TVILLINGFORMLER, sigtes til forbindelser som *fiks og færdig*, eller med eksempler fra *Jysk Ordbog* afsnit HA–HU: *herlig og pæn* = 'ganske rigtigt', *over hals og hoved, i handel og vandel, hverken hoved eller hale, hus og hjem*, hvor de sidste fire er fælles med rigsmålet. De tre sidstnævnte er anført i bilag 1; det ses, at *i handel og vandel* og *hverken hoved eller hale* i de respektive artikler er placeret efter en betydningsplanke sammen med andre faste forbindelser, mens *hus og hjem* er placeret som selvstændig underbetydning.

2-LEDS-FRASEMER betegner forbindelser som *roter Faden* = 'den røde tråd', *freier Markt* = 'det frie marked', altså på dansk for så vidt 3-leds-frasemer, hvis man tæller den bestemte artikel med. Hertil hører forbindelser som *røde hunde* (sygdommen) og *gale hunde* = et kortspil (jf. bilag 1: *hund 5.1*). I bilag 2 gives et udvalg af 2-leds-frasemerne fra afsnit HA–HU, især ud fra personnavne og stednavne. F.eks. ses, at *Hamborg lås* eller *hamborger lås* er navn på et slynget symmetrisk mønster; *blanke Hans* er en betegnelse for Vesterhavet eller Vadehavet; *Holmblads katekismus* eller *Holmblads salmebog* betegner et spil kort. Den grammatiske struktur er altså: proprium (evt. i genitiv) + substantiv, eller: adjek-

5 Om problematikken vedr. egnede idiom-ækvivalenter i oversættelse fra et sprog til et andet jf. f.eks. Hallsteinsdottir (2006: 108ff).

6 Her og i det følgende markerer trykstregen ' hovedtryk.

tiv (evt. afledt af *proprium*) + substantiv. Det ses i slutningen af artiklen *Hamborg*, at 2-leddede frasemer også kan skifte status og blive til sammensatte ord: *hamborg(er)-rækker*, hvilket også ses i sammensætningsledsartiklen *2.hamborger* med henvisning til bl.a. artiklen *hamborger-garn*. Det samme ses under adj. *hollandsk*, der i sideformen *hollands* indgår i sammensætninger, fx *hollands-fad* som alternativ til frasemet *hollandsk fad* om et stentøjsfad.

Med ORDSPROGSFRAGMENTER hentydes til, at dele af ordsprog kan optræde som kollokationer eller idiomer, f.eks. *grave en grav for andre*; dette vil hos de fleste frembringe associationen: *men falder selv deri* som komplettering til fuldstændigt ordsprog. Her er naturligvis knyttet en forbindelse til skemaets anden del, sætningsfraseologismerne.

2.3 Øvrige sætningsledsfraseologismer

Det kan diskuteres, om det er nødvendigt at regne med 1-ORDS-FRASEMER: en fraseologisme / et frasem / en frase er pr. definition en flerordsenhed og består da af mindst to ord, kan man hævde. Men på grænsen mellem ord og frasem ligger ifølge Lüger sammensatte ord som *sortbørs*, der stammer fra fraseologismen *den sorte børs*, *tykhudethed* ('have tyk hud'), *halsbrækkende* ('så farlig, at man risikerer at brække halsen'). Disse sammensætninger er afledt af fraseologismer mv. og har derunder (næsten) mistet deres status som sådanne; deraf betegnelsen DEFRASEOLOGISK DERIVATION i oversigten (fig. 2). Ord af disse typer placeres i *Jysk Ordbog* og andre ordbøger blot som sammensætninger.

Men en anden ordtype kan være berettiget til betegnelsen 1-ords-frasem, nemlig de såkaldte JUXTAPOSITIONER, altså ordsammenstillinger (til forskel fra almindelige sammensætninger), f.eks. plantenavnet *forglemmigej*. Her er der tale om en hel sætning (imperativ + dativobjekt + adverbium), der i rigsdansk ortografi trænges sammen til ét ord og dermed ikke på overfladen kan skelnes fra en sammensætning. I *Jysk Ordbog* markeres, af hensyn til brugerne, grænsen mellem 1. og 2. led i sammensætninger i opslagsformerne (lemmaerne) med et hævet punktum (kaldet en "sammensætnings-prik"), mens leddene i en juxtaposition for tydelighedens skyld angives med bindestreger, her altså *forglem-mig-ej* – eller rettelig: *for'glem-mig-ej*, idet vi fremhæver placeringen af hovedtrykket via en trykstreg, når dette ikke ligger på første stavelse. Fra ordbogsafsnittet HA–HU kan tilsvarende nævnes f.eks. substantiverne *hjælp-i-'nød* og *hjælp-i-'trang*; disse er sammenstillinger af substantiv + præpositionsforbindelse (eller sætningsfragmenter af verbet *hjælpe* og en præpositionsforbindelse: *hjælpe-i-'nød* etc.), jf. bilag 3, hvor et udvalg af afsnittets juxtapositioner vises. Det ses, at begge nævnte lemmaer kan betegne en løs medhjælper, der kan tilkaldes, når der er behov for det, og at *hjælp-i-'trang* desuden kan have den specifikke betydning 'jordemoder'. – En anden type juxtaposition ses i lemmaet *hjørne-og-konge*: en sammenstilling af substantiv + konjunktion + substantiv, der er fast sammenknyttet lydligt og har specifik betydning: 'slag i keglespil'. Noget tilsvarende gælder for *hundrede-*

og-ét som navn på et kortspil. Af andre ordsammenstillingstyper i bilag 3 kan nævnes omdannede indlån: *herom-den-svans* fra tysk, *hov-en-drov* fra hollandsk.⁷ Man kunne vælge at undlade bindestregerne i de nævnte opslagsformer og dermed skjule, at der er tale om fraser; men vi finder det vigtigt at signalere dette allerede i opslagsformerne, så her ses 1-ords-fraser som en relevant kategori. Alternativt kunne man anføre hvert frasem som 3 adskilte ord; men derved ville enheds-/lemma-præget mistes.

De FASTE PRÆDIKATIVE FORBINDELSER i højre side af skemaet i fig. 2 udgøres hos Lüger (1999: 50) af udtryk som *jemandem sticht der Hafer*, svarende til dansk *være højt oppe* eller *være i højt humør*. Hvilke kriterier man i praksis skal bruge for at adskille disse fra de "fraseologiske delsætninger" i rammen indenfor, fremgår ikke tydeligt (jf. omtalen i kap. 2.2 ovenfor). Betegnelsen FAST(PRÆGED)E SÆTNINGER er overtaget fra Lüggers "festgeprægte Sätze" og kan måske oversættes med "fast sætning" eller "fast udtryk", men bliver derved næsten for generelt og i hvert fald vanskeligt at adskille fra de netop omtalte termer "fast prædikativ forbindelse" og "fraseologisk delsætning". Som eksempel nævner Lüger (1999: 50) idiomet *da liegt der Hase im Pfeffer*, der på dansk har ækvivalenten: *der ligger hunden begravet* el. lign. Men det synes jo ikke at være en sætningsledsfraseologisme, derimod en sætningsfraseologisme. Lüger omtaler det da også som et overgangstrin til sætningsfraseologismen, men forklarer ikke nærmere, hvorfor han bibeholder det under sætningsledsfraseologismen.

3. Fraseologiske enheder på sætningsniveau

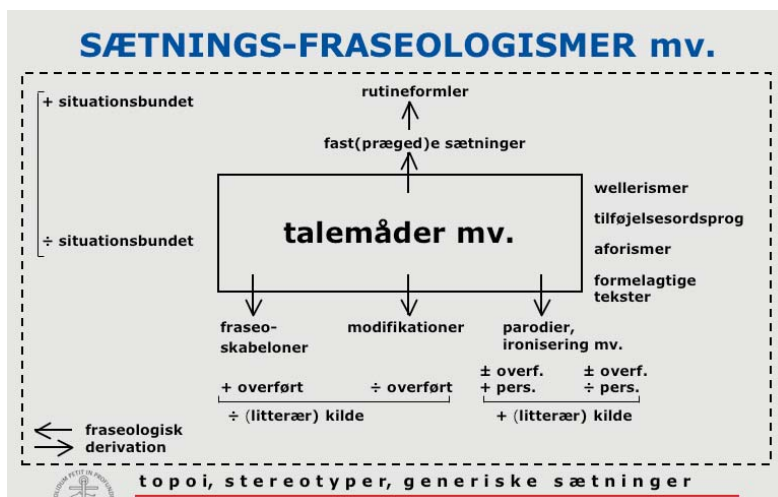

Fig. 3. Sætningsfraseologismer 1.

⁷ I bilag 3 ses flere eksempler på opslagsformer af typen verbum + præpositionsforbindelse, fx subst. *hoppe-i-græs* 'græshoppe'; jf. også eksemplerne under *havre-sæd 5* i slutningen af bilaget: subst. *fimpe-* hhv. *gynge-(i)-havresæd* mv. som fuglenavn.

Her er talemåder mv. den vigtigste kategori (se nærmere fig. 4 og kap. 3.3), mens de øvrige enheder måske bør betegnes som fraseologisme-relaterede, ikke som egentlige fraseologismer på grund af deres ofte større omfang (flere sammenknyttede sætninger) og mindre faste ordstruktur. Men først et par ord om skemaets opbygning.

3.1 Ekstra dimensioner i oversigten

Det er forsøgt at indsætte 3 ekstra skalaer eller dimensioner i diagrammet, markeret med skarpe klammer (1 lodret, 2 vandrette). Den vigtigste skala i *Jysk Ordbogs* sammenhæng er +/- OVERFØRT, der gengiver Lügers "bildhaft" og giver mulighed for at skelne f.eks. mellem talemåder, der kan rubriceres som +overført, og erfaringssætninger, der hører til -overført på skalaen. Den (eller rettere: de) næste vandrette skalaer vedrører identifikation af kilden; Lügers term er her (jf. 1999: 129) "belegbar", som betegner, at en (litterær) kilde kan angives. Kan et bestemt værk eller forfatter angives som ophav for en given sætningsfraseologisme, betegnes den som "belegbar", i skemaet markeret som +(LITTERÆR) KILDE; men drejer det sig om en talemåde som *Når enden er god, er alting godt*, betegnes den "-belegbar" hos Lüger og -(LITTERÆR) KILDE i fig. 3, idet der næppe eller kun vanskeligt kan spores nogen ophavsmand til talemåden.⁸

Også i diagrammets lodrette dimension kan der skelnes, nemlig mellem SITUATIONSBUNDNE og IKKE-SITUATIONSBUNDNE fraseologismer mv. Her betegnes RUTINEFORMLER som situationsbundne, f.eks. *hav det godt* ('Mach's gut!'), *held og lykke* ('Hals- und Beinbruch!', hvor man på dansk kun i visse situationer kan bruge *knæk og bræk* som ækvivalent). Fra *Jysk Ordbogs* afsnit HA-HU kan nævnes *nej hold* = 'nej, stop, nu går det for vidt' (jf. 2.holde 5, i bilag 5). Som eksempler på FAST(PRÆGED)E SÆTNINGER nævner Lüger her dels *das geht auf keine Kuhhaut* (som vi ikke har en oplagt ækvivalent til på dansk; nærmest kommer nok 'nu går det for vidt'), dels *So ist das Leben* ('sådan er livet'). Begge er vel bundne til bestemte situationstyper; men den første kan også ses som en talemåde, den anden som en truisme (jf. kap. 3.3). Det fremgår ikke klart, hvordan Lüger egentlig vil skelne skarpt i praksis, jf. også bemærkningerne til de fast(præged)e sætninger i kap. 2.3; der må som tidligere nævnt regnes med flydende overgange i skemaet. De øvrige størrelser i skemaet er ikke nødvendigvis situationsbundne, jf. det følgende.

3.2 Enheder i oversigten

Indholdet i centralenheden TALEMÅDER MV. venter af praktiske grunde til næste afsnit, og enhederne "rutineformler" og "fast(præged)e sætninger" er netop omtalt ovenfor, så her blot nogle få ord om de øvrige termer. Med WELLERISMER

⁸ Ordsproget bag det i kap. 2.2 nævnte fragment ('den, der graver ...') hører egentlig til i kategorien "+(litterær) kilde", idet det kan spores tilbage til Ordsprogenes bog i Bibelens gamle testamente og dermed er "belegbar" i Lügers betydning af ordet.

betegnes talemåder, der indeholder udtryk som “*sagde NN, da ...*” – f.eks.: *gudske lov for den gode varme, sagde kældingen, da brændte huset.*⁹ Vi har adskillige eksempler på denne type i *Jysk Ordbog*, især med formlerne “*sagde drengen / manden*” hhv. “*sagde fanden*” (f.eks.: *noget er bedre end intet, sagde han fanden, da åd han kærnemælk med en høfork*). Med TILFØJSESORDSPROG menes udtryk som: *det er ingen skam at være fattig – bare man har penge* (jf. Lüger 1999: 41). Denne type næsten selvophævende talemåde findes også ind imellem i *Jysk Ordbog*, hvor den oftest er placeret blot som citat. Sætningens ordstruktur er ikke nøje fastlagt, så der er ikke tale om egentlige fraseologismer, men om fraseologisme-relaterede enheder. Hvorvidt vi overhovedet anfører AFORISMER fra dialektforfattere m.fl., er vanskeligt at efterspore; i givet fald er de blot nævnt som eksempel i betydningsdelen. Som eksempler på FORMELAGTIGE TEKSTER nævnes velkomstord, taksigelser og berigtigelser (Lüger 1999: 42); hvis sådanne optræder i vore kilder, vil vi næppe citere dem, da de formentlig vil være stærkt rigsmålsprægede.

I linjen under ‘talemåder mv.’ behøver MODIFIKATIONER og PARODIER MV. ikke nærmere omtale, blot kan som eksempel nævnes, at i tilføjelsesordsprogene ovenfor kan tilføjelsen naturligvis ses som en modifikation. FRASEOSKABELONER, dvs. talemåder eller udtryk, hvor syntaksen er overtaget fra et fast udtryk, f.eks. *arbejde er (nu engang) arbejde, hun vil og vil alligevel ikke* (svarende til formler som “X er X”, “X og (samtidig) ikke-X”) (Lüger 1999: 42f.), kan nok forekomme i *Jysk Ordbog*, men nævnes i så fald blot blandt citaterne.

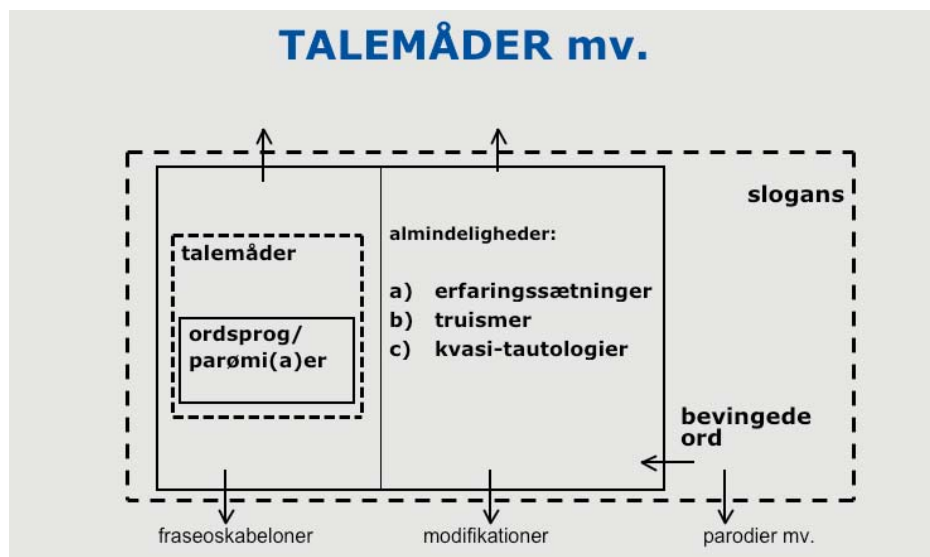

Fig. 4. Sætningsfraseologismer 2 (jf. kap. 3.3).

9 Termen er dannet ud fra en fiktiv person, Mr. Weller i Charles Dickens: *The Pickwick Papers*, der yndede at bruge denne type talemåde; jf. Kjær og Holbek (1969: 18, danske eksempler p. 249ff).

3.3 Talemåder, ordsprog mv. (jf. fig. 4).

I *Jysk Ordbog* betegner TALEMÅDE en fast, gængs vending, evt. med særlig (overført) betydning – i overensstemmelse med ordets betydning 2.4 i *Ordbog over det Danske Sprog* og fjernt fra den betydning, der antydes i *Nudansk Ordbog* med eksemplet “tomme talemåder”.¹⁰ Som nævnt i indledningen betragter vi ORDSPROG som en gruppe inden for talemåderne og særmærker dem ikke i den redaktionelle tekst. I skemaet er termen TALEMÅDER indsat af mig: Lüger nævner ikke “Redensarten” i oversigten (1999: 129), hvor det dog klart må være underforstået. Desuden har jeg i ordsprogsrammen tilføjet betegnelsen PARØMI(A)ER, idet man ofte møder termene “Parömie” og “Parömiologie” i tysk faglitteratur om ordsprog og forskning heri; den tilsvarende “danske” term er “parømia”.¹¹

Ved siden af talemåderne, der har en overført betydning, er nævnt ALMINDELIGHEDER (som oversættelse af Lügers “Gemeinplätze”) uden overført betydning, jf. omtalen under skalaerne i 3.1. ovenfor. Herunder hører ERFARINGSSÆTNINGER som *al begyndelse er svar*, TRUISMER som *man lever kun én gang* og KVASI-TAUTOLOGIER som *for meget er for meget* (“Was zuviel ist, ist zuviel”; alle jf. Lüger 1999: 132). Disse typer har vi adskillige eksempler på i *Jysk Ordbog*. Ved siden af talemåderne og “almindelighederne” ses kategorien BEVINGEDE ORD, som næppe (eller i hvert fald meget lille omfang) er repræsenteret i *Jysk Ordbog*, da den vel kræver skriftlig udbredelse (via rigsmålet), og dialekterne især er talesprog. Dialektforfattere som Blicher og Aakjær har måske eksempler på det; men i så fald vil vi kun citere det efter en nøje vurdering af, om det også indgår som genuin dialekt. Kategorien SLOGANS optræder ikke i *Jysk Ordbog*; de hører en senere tid og den trykte presse til.¹²

Desværre tillader tid og plads ikke nærmere omtale af talemåder mv.; men der kan henvises til Toftgaard Andersen (2001) for videre diskussion og afgrænsning af emnet i leksikografisk sammenhæng.¹³ Som nævnt i indledningen er vi her inde i området FRASEOLOGI I VIDERE BETYDNING; jeg vender nu tilbage til aspekter af FRASEOLOGI I SNÆVRERE BETYDNING.

4. Særlige sætningsledsfraseologismer

Som nævnt i afsnit 2.2 fremhæver vi sætningsledsfraseologismer med understregning hhv. kursivering i den redaktionelle tekst. Men vi opretter faktisk også

¹⁰ Jf. karakteristikken af “talemåde” som både den mest udbredte og samtidig den mest problematiske af alle danske fraseologiske termer (Farø 2007: 949f.).

¹¹ Ifølge *Dansk Fremmedordbog*, 2. udg. 1999, af Karl Hårbøl, Jørgen Schack og Henning Spang-Hanssen; men ordet er vist ikke etableret som egentlig term endnu.

¹² De to sidstnævnte kategorier nævnes blot for fuldstændighedens skyld; i Lügers dagblads- og tidsskriftmateriale fra 1990’erne er de velafhjemlede.

¹³ Jf. kap. 3: Fraseologibegrebet, p. 333ff.; kap. 4: Idiomatiske vendingers karakteristika, p. 363ff.

mange artikler med det ene formål at redegøre for kollokationer eller idiomatiske udtryk, idet et givet ord kun forekommer i en sådan forbindelse. Disse artikler indeholder i princippet kun opslagsformen (lemmaet) og den redaktionelle angivelse “kun i forbindelsen ...” (hvor frasemet nævnes); de kan derfor kort betegnes FRASEM-LEMMAER. Bilag 4 viser et udvalg af de ca. 50 eksempler, der findes på denne kategori alene i afsnittet HA–HU. F.eks. kendes *helbreds-stund* kun i forbindelsen: *ikke el. aldrig have en helbredsstund*, med betydningen ‘ikke el. aldrig have en stund med godt helbred’, dvs. ‘være dårlig, utilpas hele tiden’. Ved det parallelle udtryk *hellends dag* ser vi et eksempel på, at det kan være vanskeligt at afgøre, om der er tale om en sammensætning, en juxtaposition eller blot en forbindelse af 2 ord (jf. diskussionen af “1-ords-frasemer” i kap. 2.3 ovenfor).

Flere af ordene og forbindelserne her er tæt afhjæmlede inden for velafgrænsede områder, hvorfor vi har en forpligtelse til at tegne såkaldte spaltekort over deres udbredelse. Det gælder f.eks. adj. *himmel-betændt*, der kun kendes i forbindelse med subst. *rende-fog* ‘stærk snefygning’, med udbredelse i det nordligste Jylland, jf. bilag 4 (med kortet placeret nederst ved bilag 2).

Blandt de mere specielle frasem-lemmaer er verberne *2.hjerne* og *hovede*. Der er tale om afledninger til substantiverne *1.hjerne* og *hoved*, der fremhæver forskellige aspekter af hjernens hhv. hovedets funktion: *hjerne på* ‘stole på, bande på’ (hvor kilden selv fremhæver, at der er tale om et egnsudtryk), over for: *det hoveder ham ikke* ‘det passer ham ikke’.

I nogle tilfælde er det ikke helt så kategorisk kun i en given forbindelse, men især dér, man træffer et bestemt opslagsord. Det gælder f.eks. ved *ha'sard*, hvor der ved betydning 1 præciseres: især i forb. *stå sin egen ha'sard* osv. ‘selv tage risikoen’, jf. bilag 4 nederst.

5. Frasemrækkefølge i mikrostrukturen

I de enkelte artikler i *Jysk Ordbog* anfører vi som nævnt faste forbindelser enten med understregning eller i kursiv, ofte til sidst i artiklerne efter citater til understøtning af den givne definition. Skal en eller få talemåder nævnes, sker det også helst til sidst i artiklen, men således, at den eller de talemåder, der direkte vedrører definitionen, sættes foran de faste forbindelser. Disse kan evt. placeres efter planke, og vi vil her til sidst se på ordbogens praksis mht. rækkefølgen i de artikler, hvor der behandles mange faste forbindelser. I bilag 1, som der tidligere er refereret til, har jeg opstillet de faste forbindelser, der nævnes i de største substantiv-artikler i afsnit HA–HU. Det ses, at der ved adskillige betydningsangivelser skal redegøres for temmelig mange faste forbindelser, f.eks. ved *1.hoved 1.1* og *hund 1.1.3*. Et overordnet princip er, at forbindelserne (altså frasemerne) forsøges anført i alfabetisk orden, se f.eks. *1.hammel 4*, hvor der bl.a. anføres 5 forbindelser med *gå*, derpå forbindelser med *holde* og *hænge* etc. frem til de 2 sidste med *være*. Dette princip kan naturligvis kollideres med indholdsmæssige grupperinger,

f.eks. i *1.hjul*, der først har forbindelser med *rende*, *sætte* og *være*, derpå med *have*, *trække* og *holde*, etc. Her er analyser som Lügers af idiomatiske vendinger mv. (jf. kap. 2) afgørende for, hvilken rækkefølge fraserne præsenteres i. Ved *1.hus* er det alfabetiske princip gennemført i betydning 10, præpositionsforbindelserne, og det betones, at det netop sker på tværs af betydningsinddelingen.

Alle de nævnte forbindelser er understreget i den redaktionelle tekst (understregning dog udeladt i gengivelsen her). Det ses, at der i pkt. 10.1, 10.3 m.fl. er tale om *gamle kasusformer* efter bestemte præpositioner: *af/fra/i/til/ved huse*; disse har vi en forpligtelse til at bringe. Desuden ses i pkt. 10.3 m.fl., at der kan foretages en underopdeling ved hjælp af små bogstaver, her a og b, og at disse kan anføres fed skrift: det er gjort i enkelte artikler, hvor teksten til disse underpunkter er meget lang; normalt skrives blot med ordinær, f.eks. i *1.hoved 2: (have/få) til hoveds: a), b)* – i øvrigt også her ved angivelse af gamle kasusformer.

Ved de “store” verber (dvs. verber med mange betydninger, underbetydninger mv.) anfører vi tryktabsforbindelser i et særligt afsnit til sidst i artiklen, jf. bilag 5, hvor de 3 “største” verber i afsnit HA–HU er opstillet: *4.have*, *2.holde* og *hugge*; tryktabsforbindelserne ses under hovedpunkterne henholdsvis D, F og C. Ved *4.have* kunne vi have placeret alle disse forbindelser som betydning 25.1 – 25.10, og tilsvarende for de to andre verber. Men vi har af hensyn til overblik og læservenlighed valgt at give hver forbindelse eget betydningsnummer, under *4.have* altså fra betydning 25 *have 'for* til betydning 34 *have 'ved*. I disse afsnit anføres fraserne alfabetisk ud fra efterfølgende trykstærk(t) præposition el. adverbium, f.eks. fra *holde 'ad* til *holde 'ved*; nogle af disse har adskillige underbetydninger, helt op til 7 under *holde 'af*. De markeres lige som ved substantiverne ovenfor med små bogstaver a) - g) og sættes for overblikkets skyld med fed skrift i artiklen. Betydningsforskelle, der registreres på dette niveau, er f.eks. (i betydning 24), at *holde 'af* kan betyde så vel *holde 'ud* som *holde 'op*.

Brugen af de særlige afsnit med tryktabsforbindelser kan også illustreres via verbet *hugge* (i bilag 5). F.eks. ses det, at betydning 1.2 angår brug af ordet i forbindelse med *høst*, og at tryktabsforbindelserne vedr. denne betydning især henvises til den tværgående opregning i afdeling C, betydningsnumrene 11–19. Således henvises *hugge 'af* til betydning 11b: her angives – når man slår efter på www.jyskordbog.dk – betydningen ‘blive færdig med at meje’, mens samme frase i 11c angives som havende betydningen ‘fare af sted’, hvilket er henvist fra betydning 10: ‘ile, fare af sted’. Tilsvarende henvises *hugge 'ud* fra betydning 1.2 til betydning 19b, hvor der angives en særlig måde at meje stråene på, mens der for samme frase i 19a angives betydningen ‘tynde ud blandt træer’, henvist fra betydning 1.1.

Grundlaget for disse overvejelser og valg er naturligvis analyser af de grammatiske strukturer i de faste forbindelser (sætningsledsfraseologismer, -fraser), der medtages i artiklerne, og her har Lügers analyser og klassifikationer været nyttige som pejlepunkter og inspiration for videre overvejelser, jf. kapitel

1–4. Disse analyser kan måske raffineres til at give den helt korrekte lingvistiske beskrivelse af hver enkelt fraseologisme¹⁴ og derigennem udskille et antal syntaktiske el. semantiske strukturer, som obligatorisk skal indgå i ordbogen, jf. eksemplerne i Vikørs artikel i nærværende skrift (2008: 465ff.). Men generelle, lingvistiske konklusioner om, hvilke strukturer der er fremherskende mv., er egentlig kun til begrænset hjælp i arbejdet som leksikografer og ordbogsredaktører: vi er forpligtede til at redegøre for *alle* de faste forbindelser, som er tilstrækkeligt sikkert afhængende i ordbogsmaterialet, uanset de pågældende frasers grammatiske struktur.

6. Afslutning

Det har været spændende at anvende Lügers (pragma)lingvistiske fraseologismemodel på et leksikografisk materiale i form af det fraseologiske stof, der skal overvejes før eventuel optagelse i *Jysk Ordbog*. Modellen viste sig rigeligt at kunne rumme *Jysk Ordbogs* fraseologismetyper; den og de tilhørende analyser skærpede opmærksomheden på skellet mellem sætningsleds- hhv. sætningsfraseologismer (kap. 2–3), hvilket bevirkede fremhævelse af dels ordbogens 1-ords-frasemer (kap. 2.3), dels de kun (eller især) fraseologisk motiverede ordbogsartikler, de såkaldte frasem-lemmaer (kap. 4). Ligeledes har modellen og dens analysepraksis kunnet bidrage til overvejelserne omkring den optimale interne strukturering af de fraseologiske afsnit i ordbogens ”store” artikler (kap. 5).

Litteratur

- Almind, Richard & Henning Bergenholtz 2007: Fysisk genstand med ben og bagdel: funktionel fraseologi. – i: Widell, Peter og Henrik Jørgensen (udg.): *Det bedre argument*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 13–34.
- Braasch, Anna 2005: Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. – i: *Hermes* 35, 97–117.
- Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. I: *Nordiske Studier i Leksikografi*. 8. København: Gyldendal, 39–51.
- Burger, Harald 2003: *Phraseologie*. 2. Aufl. Berlin: Erich Schmidt.
- Burger, Harald 2005: 30 Jahre germanistischer Phraseologieforschung. I: *Hermes* 35, 17–43.
- Burger, Harald, Annelies Buhofer und Ambros Sialm 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- Burger, Harald, Dmitrij Dobrovolskij, Peter Kühn & Neal S. Norrick (Hrsg.) 2007: *Phraseologie / Phraseology*. 1–2. (= HSK 28.1–2). Berlin / New York: Walter de Gruyter.

14 Men her er tidsaspektet helt afgørende, jf. bemærkningen: “en fraseolog kan arbejde med et eller få fraser i flere år, hvorimod en leksikograf skal beskrive dusinvis hver eneste dag for at færdiggøre en ordbog” (Almind og Bergenholtz 2007: 14).

- Falster Jakobsen, Lisbeth 2005a: Det er sundt med daglig motion. Om frasemer og generiske ytringer i tekster. I: Cramer, Jens, Mette Kunøe og Ole Togeby (udg.): *Teorien om alt*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 135–147.
- Falster Jakobsen, Lisbeth 2005b: Frasemer som konstituent i løbende tekst. I: *Hermes* 35, 135–151.
- Farø, Ken 2005: Dänisch-europäische Phraseologieforschung. I: *Hermes* 35, 11–16.
- Farø, Ken 2007: Danish phraseography. I: Burger et al. (Hrsg.), bd. 2, 949–958.
- Hallsteinsdóttir, Erla 2006: Phraseographie. I: *Hermes* 36, 91–128.
- Hermes. = *Hermes. Journal of Linguistics / Journal of Language and Communication Studies*. 1ff. 1988ff. Århus: Handelshøjskolen.
- Kjær, Iver og Bengt Holbek 1969: *Ordsprog i Danmark*. København: Jørgen Paludan.
- Lüger, Heinz-Helmuth 1999: *Satzwertige Phraseologismen. Eine pragmalinguistische Untersuchung*. Wien: Edition Praesens.
- Pilz, Klaus Dieter 1981: *Phraseologie: Redensartenforschung*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiske Förlag.
- Toftgaard Andersen, Stig 2001: *Talemåder*. 2. udg. København: Gyldendal.
- Vikør, Lars S. 2008: Behandling af fraseologi i Norsk Ordbok. I: dette bind, 465–476.

Torben Arboe
videnskabelig medarbejder, ordbogsredaktør, f. 1948
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
Nobelparken, bygn. 1483
DK-8000 Århus C
jysta@hum.au.dk

BILAG 1: Frasemers placering i mikrostrukturen ved store substantiver

¹hammel

1) || (et par) hamler, et par h.; den korte h., den lange h., lige/ens h. > 4)
 4) ... – fise/sidde på hamlen. a) b) c) – gå på ¹ens/¹lige h. – gå ¹godt i h. med – gå med/på den lange h. el. den lange ende af hammelen – gå med/på den korte/stakkede h. el. den korte ende af hammelen – gå med /få /tage hammelen – holde h. med – hænge på hamlerne – slå h. – trække i hammel(en) – trække / være på ¹én/¹ens/¹lige h. – være rent / > *ryt* ud af hammelen

²handel

1.1) ... || i h. og vandel – komme til handels – ud(e) på handelen/æ handel – levende h. > *levende*

5) ... || få en anden h. på – ikke hverdags h. – det har ingen h. – der er ingen h. ved én

6) ... til daglig h. – til jævn h. > 12.1)

12.1) jævn h. ... 12.2) til ren h.

¹hjul

1) || rende/løbe som et vindt/skævt h. – sætte/vende (/køre med) de høje h. ¹for – være på det store h. – have sine ben i hjulene – trække/sætte (nogen) i hjulet – holde hjulet i furen – sætte en kæp i hjulet – som kæppe(r) i h. > *kæp*

6) navne på lege: > *dyble* h. – rende/køre/trille h. (i nav) – sløve (et) h. – slå h. – trille/løbe (med) h.

¹hoved

1.1) || hverken h. eller hale – over hals og h. > *kytte* h., slå > *ast* over hovedet – (falde, styrte, stå etc.) på hovedet – stå på ¹hovedet – (vende/stille etc. ngt) på hovedet – (give/få) nogle på / ved / om hovedet – sige ngt til hovedet (af én)

2) || få ngt i hovedet – have i ¹hovedet – vil igennem med hovedet – (have/få) til ¹hoveds:

a) b) – være til ¹hoveds

hund

1.1.2) ... røde hunde

1.1.3) i faste forb. med verb.: have en hund i rebet – have en lykke / være så glad som en enøjet hund – have (etc.) hunden i fårestien – holde hundene fra døren(e) – holde sin(e) hund(e) inde/hjemme – ikke have hunds ret – komme i de vilde hunde – leve som hund i helmis > *helmis* 2) – værre end at malke en hund

5.1) || gale hunde (kortspil) ... 5.3) hund efter hare > *hare'tavl* ... 5.4) tage/rende hund efter hare, tage hund for hare (leg) ... 5.5) pudse hund efter hare (dans)

¹hus

1) || det bitte/lille hus

2.2) husen(e) = hele gården || husens folk – husens skik – til husens brug

4) ... hus og hjem || tage hus i helvede (... i Paris, i Pellworm, i Brasilien)

6) || holde¹hus (for nogen) – holde¹hus (med noget)

7) || holde ¹hus (= lave ballade mv) – der ligger et hus (= d.s.)

10) faste forb. af præp. + nøgen form el. gl. genitiv-dativ (på tværs af betydn.inddelingen ovf.)

10.1) af huse ... 10.2) fra hus ... 10.3) fra huse. a) b) ... 10.4) i hus. – a) || tage i ¹hus; b) ... 10.5) i huse. a) b) ... 10.6) imellem huse ... 10.7) til huse. a) b) || sidde, være til ¹huse – være (velstand, smalhals, småt etc.) til huse; c) stå, bo, sidde, være (etc.) til ¹huse ... 10.8) ved huse

BILAG 2. 2-leds-frasemer.

Hamborg stedn. ...

|| **Hamborg/hamborger** lås, nøgle, port, portlås, portlåge (el. lign.) = navn på slyngt symmetrisk mønster, anvendt i magisk sammenhæng; (senere) behændighedsøvelse blandt skolebørn [spor. i Nørrejylland; jf. @mare:kors] – varianter af mønstret er vist i JKamp.DFm.323 og SprK.XI.132. || **hamborg(er)-rakker** (kortspil) se @rakker x.

²**hamborger-** sms.led. – udtales som ¹hamborger el. med svækket 2.led (-bår).

1) = fra **Hamborg**, som i **Hamborg** etc., fx *-hamborger-alen*, *-hamborger-skilling*.

2) (overført) = af **prima kvalitet**, fx *-hamborger-garn*, *-hamborger-mellemmad*.

²**Hans** mn. ...

= **rigsm.** ... || **blanke Hans** = Vesterhavet, Vadehavet [vist < nedertysk el. frisisk, fastholdt i litterært sprog, jf. DSt.1979.129ff.; spor. i VSønJy] ... *Her har vi ingen Jordskælv og ildsprudende Bjerger ... ingen Slanger og vilde Dyr, ingen Røvere og Mordere". Den "Blanke Hans", som hver Dag kunde komme og sætte hans Bo under Vand, tænkte han ikke paa.* SJyMSkr.1934f.96.

Holland stedn.

– i navn på leg: **hoppe i 'Holland** = hoppe i paradys (hinkeleg). "*Hoppe i Mand*" (jf. @mand x) *hed "Hop' i Holland"*. *Ålborg. *BarnAalborg.150. ...

hollandsk adj. – med sideformen **hollands** (også opfattet som 1.sms.led). ...

= **rigsm.** (fra Holland; af hollandsk type mv.). – ud over nedennævnte forb. også fx *hollandsk vejrmølle*; *hollandske kakler*, *klinker*. || faste forb.: **hollandsk fad**, **tallerken** = stentøjsfad, -tallerken [spor. i Nørrejylland] ... **hollandsk hede** = klokkelyng; jf.

JLange.ODP.I.544 [jf. @'hede 2; Fjølde] – **hollandsk kløver** = gul kløver, humlekløver; jf. JLange.ODP.II.727. *Fjølde. – **hollandsk vægt** = mål for tærsket korns renhed, tørhed [spor. afhjemlet; mht. nærmere definition mv. se LandbO.II.339f.] ...

Holmblad propr. – kun afhjemlet i genitiv: *hålmblas* °Vroue, °Voldby; *hålmblajs* MØJy.

[spor. afhjemlet; spøgende]

– kun i forb. **Holmblads katekismus** hvv. **salmebog** = sæt spillekort. *ska vi ta æn jænlø væs atør hålmblas* ¹sal'm₁bo'q = skal vi tage et enkelt vers efter Holmblads salmebog (dvs. tage et lille slag kort). °Vroue.

Kort fra bilag 4:

himmelbetændt rendefog

himmelbetændt

BILAG 3. 1-ords-fraser / juxtapositioner

1) Som opslagsformer / lemmaer:

hejt-om-dejt adv. [muligvis < *hejtre*] = *hulter til bulter*.

herom-den-svans subst. – *hær'om-an-'svan's* [formentlig < tysk *herum den Schwanz*; jf. Dialektstudier.V.315f.] = *navn på leg*.

herom-hjalde subst. [< udbruddet *herom, hjalde!*, jf. @¹*hjalde 2*] = *skuffelse, "afbrænder"*.

hitte-på-som adj. – også (med tryksvagt sidsteled) *hitte-'på-_som* [< ²*hitte 1*; kun anførte kilder] = *opfindsom*.

hiv-i-land-kone subst. [< @*hive 3*; jf. Ord&Sag.1981.5ff.] (spøgende) = *jordemoder*. *Him-V.

|| også kaldt *hiv-i-land-kælling* (*Hards-V), *hiv-i-land-mutter* (*Him-V).

hjerter-lunge-urt subst. [sammenstillingen af *hjerter* og *lunge* skyldes antagelig medikamentets virkning på hjerter- og lungeregionen] = *droge af (planten) hjertensfryd*. *Vends (JLange.ODP.II.53). *Hards.

hjørt-her interj. ... = *første replik i (og derfor navn på) gætteleg for børn* (alm. anvendt i juletiden og med pebermødder som indsats).

hjælp-i-nød subst. [afhjemlet fra to kilder i TyrstingH (MØJy-S) og NimH (SØJy-N); jf. @*hjælp-i-'trang 1*] = *løs medhjælper*.

hjælp-i-'trang subst. 1) = *løs medhjælper* [spredt i Nordjy, spor. i Midtjy; jf.

@*hjælp-i-'nød*] || (også) = *dårlig medhjælper* (man må tage til takke med) [spor. i Nordjy]

2) = *jordemoder* [spor. i Nordjy] || hertil: *hjælp-i-'trang-mand* = *jordemoderens mand*.

*Him.

hjørne-og-konge subst. – *'hjønå,koŋ* [< @¹*hjørne 5*, @*konge x*] = *slag i keglespil*.

*°Gosmer.

hoppe-i-græs subst. ... [< *græs-hoppe*, jf. Dialektstudier.IV.123; afhjemlet i to kilder fra Rømø og to fra Sønderjy-S] = *græshoppe*.

hoppe-i-kurv subst. – *håpi'kåra* °Bov. 1) = *ung, livlig* (evt. letsindig) *kvinde* [spor. i

Sønderjy] 2) = *barn, der hopper på en voksens skød*. *Sønderjy.

hoppe-i-to subst. [<@*to x*] *hop-i-'to'w*, *spøgende betegnelse for en halt person*.

*AEsp.VO.IV.355. *HundborgH (Thy).

hov-en-drov adv. [formentlig < hollandsk *hou en trouw* (= fuldstændig trofast); Læsø; fiskersprog] *'hōw'ən'drōw*, *i lige retning, tværs over altting*. °AEsp.Læsø.

hundrede-og-ét subst. – el. **hundrede-og-én** (Vestjy, sideform i Sønderjy) [spredt i Midt-, Syd- og Sønderjy] = *navn på ældre kortspil* (hvor man vinder, når man har fået 101 points), jf. PDavid.GS.43f. ...

huslig-lykke subst. [jf. @*hus-lykke*] = *navn på forskellige potteplanter*. a) *huw'sli lø'k* ... *Linaria cymbalaria* (egl. = vedbend-torskemund, jf. JLange.ODP.I.866f., vel misforståelse for planten husfred, jf. @*hus-lykke*). * Skyum.Mors.I.116. *°Vroue. – b) *Rosenrød Surkløver* (kaldes) *Huslig Lykke*. *Sønderjy (JLange.ODP.II.169).

2) I underbetydning:

havre-sæd subst. ... 5) = *hvid vipstjært* (stedvis også om blå el. grå vipstjært); navnet hentyder til, at når vipstjærten kommer, er det tid at så havre (jf. @*byg-sæd 3*); i MØJy og på Djurs ofte med foranstillet verbum el. verbalforbindelse som går på fuglens vippende hale (jf. Brøndegård.Fauna.II.340): *fimpe-(i)-havresæd*, *gynge/gynke-(i)-havresæd*, *gynge-i-havresæd* [NØJy-S, Midtjy-Ø (± Anholt og SSamsø), MVJy-SØ, Sydjy (±SV)]

BILAG 4. Frasem-lemmer – markeret med "kun i forb."

²**halse** verb. [af uvis opr.; Hards-V, desuden ndf. anførte optegnelse fra Han; se kort] – kun i forb. halse græs/hø 'af = slå græs, idet leen føres fra det stående græs og udefter (modsat *odde* 'ind, se @odde x). ...

²**hang** adj. – *han'* [< 'hang] – kun i forb. være hang efter = have voldsom lyst til. ...

²**havlig** adj. ... [jf. vestnordisk *haglig* (= tilpas, behagelig); formen med å skyldes vel sammenblanding med *-hovlig*; SydJy (÷NØ og Fanø), SønJy-N (÷ Mandø); spor. i MØJy-S]

– kun i forb. hverken havlig eller -lavlig = ikke tilpas, utilfredsstillende.. ...

helbredsstund subst. [< *stund* x; spor. i Vends og Hards; jf. @hellends] – kun i forb.

ikke/aldrig have en helbredsstund. *han hāj et en 'hælbre*₁*stā'η = han følte sig aldrig rask og stærk*. Hards-V.

helkastet adj. ... [2.sms.led egl. ptc. > *kaste* x; spor. i Hards-NV] kun i forb. helkastet tørv (og som sms. helkastet tørv) = gravet tørv, skæretørv (i modsætning til *-ælte*_{tørv} x).

hellends adj. – *hælens* °Darum. – kun i forb. hellends dag el. (som sms.): hellends dag. *han hār ālār æn hælens daw'* = han har aldrig en dag med godt helbred. *°Darum. *SlaugsH (SVJy).

helmis-tid subst. [< *helmis* 1; spor. i Nørrejy] – kun i forb. ved helmistid el. (oftest, i plur.) ved helmistider = i tiden omkring allehelgensdag, 1. november.

hel-skid subst. – 1.sms.led: *hè*-l- °Hellum; *hæl*- °Erslev; *hæl*'- °Vroue [< 'hel; spor. i Nord- og Midtjy] – kun i forb. slå sin helskid = dø. ... – (overført:) *no slo'r han hans h. = nu giver han tabt*. Vestjy (F.).

himmelbetændt adj. [Vends, spredt i Han og Thy-NØ, spor. i Him; se kort //s. 4//]

– kun i forb. himmelbetændt -rendefog = snestorm med voldsom fygning. *hves de va e hemmelbetæntj ræjffog, så skul e nok rammel te, at så skul madammen hentjes* = hvis det var et himmelbetændt rendefog, så skulle det nok passe, at så skulle madammen (dvs. jordemoderen) hentes (til en fødsel). Vends.

²**hjerne** verb. – **hjár'n* Hards [< @'hjerne] – kun i forb. hjerne på. *de ka do li hjær'n o'* (= det kan du lige hjerne på), *dvs. stole på, måske rigtigere: bande på – er en gammel sæj* (= vending, udtryk, jf. @sige x) fra Sunds. *Hards (HPHansen.Opt.) || (hertil, i ed: *Den Onde hjærne mig*. *Djurs (HPHansen.FB.81).

hovede verb. – *ho*-j/'*ho*-j (K 1.9). – bøjning: -er -et -et (K 6.2, K 6.1) [< 'hoved 2; spor. i SønJy; jf. @'hove 1] – kun i forb. som det hoveder ham (ikke) = det passer ham (ikke), er (ikke) efter hans hoved. ...

hunde-bønner subst. plur. [spor. i AndstH (SØJy)] – kun i forb. bede/læse hundebønner = bande.

hunde-korn subst. [kun anførte kilder fra SydJy] – kun i forb. male hundekorn = mukke, brokke sig....

fra gl. bilag: især i forb.

ha'sard subst. – kun i sideformen **a'sart** ...

I) = risiko; ansvar; især i forb. stå sin egen hasard, stå hasarden, på egen hasard [jf. ØMO.; Him-S, Ommers, Fjends, MØJy, SVJy-V og SønJy-NV; spredt i Djurs; spor. i øvrige Nørrejy; se kort] ... *han stoer Ersarten* (= han står hasarden), *dvs. det tager han paa sin Kappel, staar han inde for*. Mols. 'gjø som 'do vet, 'a stæ'ə mi 'ejən a'sart = *gør som du vil, jeg staar min egen Risiko – følger mit eget Hoved*. °Gosmer. ... || stå i hasard for = stå inde for, garantere. ... *AarbSkive.1966.29.

BILAG 5: Frasemers placering i mikrostrukturen ved store verber

¹have

1) have¹fat, h. ¹i, h. ¹ved; ... 2) || h. det = "være den"; ... 4) || h. (fart) på > efterflg. subst.; ... 6) || h. vejr > *vejr* || h. omgang med, h. hastværk o.l.; ... 7) || h. brug for, nytte af > subst.; ...12) || h. det i ... = h. ondt i; || h. det med = h. for vane; ...13) h. det = være stillet; ...16) det har sig = forholder sig || (hertil mul.) det har (det) på sig; ... 17) det har = der er; ... 18) || h. godt af > ²god 13.2; ... 24) || h. ledelse = væmmes, o.l. (< *led* adj.)

D) tryktabsforb. m. efterflg. præp

25) h. ¹for. a) ... b) > 35) || ... 26) h. ¹fra > 35) || ... 27) h. ¹i (ngn/ngt) > 1), 35) || ... 28) h. ¹mod (ngn/ngt) > citat i 24); ... 29) h. ¹med (sig) = bringe ...30) h. ¹med at gøre ... 31) h. ¹over = blive bearbejdet ...32) h. ¹på ... 33) h. ¹til = påstå ...34) h. ¹ved (ngn/ngt) > 1

E) som hjælpeverb.

35) = få, udvirke ... || med underforstået obj., hoved-vb. mv.; h. ¹for/¹fra (om forspand), h. ¹i (om andel)

²holde

1) || h. barnet (dåb) ... || h. sig ... 2) – h. ¹op for sol og måne (leg) ... 3) || h. mælken; h. mund; h. for = forhindre; h. sig: a, b) ... 5) ... nej hold! ... 6) || godt/vel holdt ... 7) || h. tæt a) b) || h. sig (foderstand mv.) ... 8) || h. sig = stå sig ... 11) || h. mon = h. takt; h. hug/slag ...; h. hammel med ... 14) h. snak med ngn ... 15) – h. ¹af sig, ¹fra sig = styre til venstre/højre ... 16) || h. ¹lade-/¹tømmevogn ... 17) || h. ¹halvt = investere fælles > ¹halv 1.5 b... 18) || h. hus > *hus* ... 19) || h. for nar – h. ¹af > 24); ... 21) h. sig (over) = klage

F) tryktabsforb. m. efterflg. præp.

22) holde ¹ad = blive ved ... 23) h. (ngn) ¹ad sig = indsmigre sig hos ... 24) h. ¹af. a) b) c) d) e) f) g) ... 25) h. ¹an. a) b) || ... 26) h. ¹bi > ²bi ... 27) h. ¹for. a) b) c) ... 28) h. ¹frem. a) b) ... 29) h. ¹hen ... 30) h. ¹her ... 31) h. ¹hid ... 32) h. ¹igen ... 33) h. ¹i ... 34) h. ¹inde. a) b) ... 35) h. ¹med ... 36) h. ¹op. a) b) c) d) e) f) ... 37) h. sig ¹op. a) b) ... 38) h. ¹på. a) b) ... 39) h. ¹sammen. a) b) ... 40) h. ¹til. a) b) c) d) ... 41) h. sig ¹til ... 42) h. ¹ud. a) b) c) ... 43) h. ¹ved. a) b) c)

hugge

1.1) || h. ¹af > 11a); h. ¹for > 12a; h. ¹ud > 19a

1.2) h. ¹om, ¹ned (høste) || h. ¹af > 11b; h. ¹for > 12b; h. for¹bi > 13; h. ¹ind > 14; h. ¹om > 16b; h. ¹op > 17a; h. ¹sammen > 18; h. ¹ud > 19b-c

1.3) huggede/hugne tørv

2.2) || h. ¹ud (isfiskeri) || hverken til at h. el. stikke i

3.1) h. ¹op > 17b || h. (et) hus ... 3.2) h. ¹for > 12c ... 4.1) h.-t sukker/melis ... 4.2)

h.-n skulde ... 5) || h. til blok (vippe) ... 7) || h. ¹fråde > *fråde* ... 8) || h. i det, a) b)

10) || h. og tærse/strække – h. ¹af > 11c; h. ¹ud > 19d

C) tryktabsforb. m. efterflg. adv. (på tværs af betydn.inddeling ovf.)

11) h. ¹af. a) b) c) ... 12) h. ¹for. a) b) c) ... 13) h. for¹bi ... 14) h. ¹ind ... 15) h. ¹ned.

a) > 1.2), b) c) d) ... 16) h. ¹om. a) > 1.2), b) c) d) ... 17) h. ¹op. a) b) ... 18) h.

¹sammen ... 19) h. ¹ud. a) b) c) d)